

Bakó Endre

„MEGMARADNI HÍVEN BIHARI LEGÉNYNEK” – DUTKA ÁKOS ÉS A SZÜLŐFÖLD

Dutka Ákos (Nagyvárad, 1881 – Máriaremete, 1972) Ady küzdőtársa, barátja, *A Holnap* c. antológiák (1908, 1909) egyik szervezője és szereplője Juhász Gyulával, Babits Mihállyal stb. együtt. Adytól sokat tanult, de személyiségalkata különbözött, ő szelíd, békére vágó, a szépség bűvöletében alkotó lírikus, noha olykor forradalmi hangot is hallatott. Bohém, amennyire az újságíró életforma megköveteli, de nem kicsapongó, hiszen „robotos” ember és egyszerelemű költő, egyetlen igazi Múzsája felesége, Magda. Finom, míves költészete főleg impresszionista, itt-ott szimbolista stílusjegyeket hordoz, közel áll Babits, még inkább Juhász Gyula versvilágához, aminek nem mond ellent, hogy néhány, a feudális magyar elmaradottságot kíméletlenül ostromozó költeményével Adyval tart rokonságot.

Róla szóló dolgozatunkkal nem kívánunk részt venni az identitásról folyó széles körű diskurzusban, csupán megjegyezzük, hogy a modernitás jegyében született magaspontú gondolatfutamok sokszor a spanyolviasz újra-feltalálóját juttatják eszünkbe. Mert azt már a latinok is tudták, hogy nincs egész életre szóló személyes identitás: *tempora mutantur et nos mutamur in illis*. Az ember nem köldöknéző magányban, légmentes burookban vagy szerzetescellában él, hanem közösségben, társadalomban, ki van téve permanens hatásoknak, melyek létét (érdekeit) és így gondolkodását befolyásolják. Másrészt – különösen művészek – egy időben olykor egymásnak ellentmondó, többféle önazonosságot deklarálnak vagy szerepet játszanak. Gondoljunk csak Ady sok arcára. Dutka a harmincas években közelebb került a konzervatív irodalmi fórumokhoz, de költészetének sohasem változó, életét végigkísérő emberi és költői mentalitása, tematikai motívuma az elesettekkel való azonosulás, a békeóhajtás, Magda iránti szerelme, erős magyarsága, Ady és *A Holnap* emlékének ápolása, s bihari (nagyvárad) hagyománytudata. Ezúttal az utóbbi aspektusból tekintjük át költészetét, s teszünk egy időutazást lírai világában.

1.

Költőnk *a Vallomások könyve* c. (1904) kötetével érkezett az irodalmi nyilvánosság fórumára. A gyűjtemény versei mögül egy magános, álmodozó, mélabús lírai Én tekint

ránk, aki csak most kezdi felejteni múltja kísértő árnyait, s enged az új tűz, új láng, új vágy csábításának (*Hajnal*). De hogy miért kísérti a múlt, arról nem tudunk meg semmit, ezért hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy ez nem átélt élmény, hanem a századfordulón divatos spleen, az ok nélküli szomorúság lopakodik versvilágába. A kötet kilenc Nusóka-darabja Reviczky-reminiszcencia a bukott lányról, aki ugyan megpróbál megtisztulni, de már késő. A szóhasználatban és szimbólumokban ott van már Ady is. A *Lángok* ciklus is nélkülözi az empirikus élményt, vagy mondhatnánk az epikai hitelt, a beszélőhöz nem tudjuk odarendelni az Adyval barátkozó Dutka „feldúlt arcát”, amit hiába keresünk, többnyire el van rejtve az epikus történetek szegleteiben. Nem alanyi, hanem epikus keretben kelti életre az újságíró is, mint saját modelljét (*A riporter*). Olykor rádöbben, hogy az „ujjongó énekek” (?) csak múló hangulatok, már jelen időben is emlékek (*Valamikor*). Egyes szám első személyben íródott viszont a *Rorate coeli*, mint a kétely nélküli hit utáni vágyakozás. Tanmesék (*A bölcsék*), a nép-nemzeti epigonizmus (*Ne sirass meg, édesanyám*), a szentimentalizmus (*Azért*), a naiv bölcselkedés az eszmei forrása ennek a költészetnek. Az én-definiálás szándéka egyetlen költeményben érhető tetten, de ez is túlságosan általános szférában: „*Hányan sírhatnak künn e nagyvilágban / S ez a közös bú az én bánatom.*” (*Vallomások I.*) Az önállóság, mint az esztétikai érték egyik aranyfedezete, még futtatottan, foltokban mutatkozik ezeken a verseken, ennek ellenére voltak kritikusok, akik hittek Dutka tehetségében. Közéjük tartozott Fülep Lajos, a később nagy hírű művészettörténész, aki ekkor még Adyt nem ismerte, ezért nem vette észre Dutkára gyakorolt hatását, inkább francia költőkre gyanakodott, akikről Dutka nem is hallott.¹

Közben költőnk megjárta Amerikát, aminek legfőbb emberi és költői hozadéka, hogy még erősebben kötődött szűkebb pátriájához, noha kissé nehezen talált vissza a zsunaliszta életformába. 1904 és 1907 között írt verseiből szerkeszti következő kötetét *A föld meg a város* (1908) címen. Ez maradandóbb nyomot hagyott az irodalomtörténeti eszméletben, s ebben már közelít a lírai realizmus felé, de még romantikus felhangok kísértében. Rögtön első verse, a *Naplement* jelzi, hogy erős affinitása van a természet, pontosabban a táj iránt, ami nála történelmi sorsot hordozó, lakóival összeforrott lélettér: nincs egyetlen tájverse sem ember nélkül! „... a természet ahistorikus fogalom, a táj pedig csupa történelem” – állapítja meg találóan Szerb Antal.² A táj, mint ilyen, humanizált látvány, amelyet már-már vizuális dimenzióba képes emelni:

¹ Bakó 2008. A tanulmány ismerteti Fülep és Dutka kapcsolatát

² Szerb 1961: 496.

(...)

*A hunyó nap, mint óriási máglya
Lobogva ég a puszta peremén.
Mint láva-csík, úgy tündököl a Körös
Ezüst tükrén a naplementi fény.*

*Egy ember áll a nyűtt kapára dülve,
A ködbe' megnő, s mint a bronz ragyog,
Mint áldozó pogányok ősi szobra,
Levett kalappal áldja a napot.*

A *Szántanak* c. költemény egyszerűbb festői háttérrel villantja fel a tájat, ebben „*valami kósza ének*”, vagyis hangeffektus dominál, hogy aztán a sejtelmes hallucináció révén a kuruc tüzeknél búsongó tárogató hangja csendüljön a költő fülébe, jelezve, hogy a tájon, amelyet ugyan nem határoz meg földrajzi névvel, kuruc lelkű úkapák lelke üzen. Hangot ad népszerűségének, *A föld* c. versében a társadalmi ellentétekre is reagál: a pusztai ember és a föld természetes szimbiózisára, miközben a szántó-vető gyakran éhes és rongyos marad. Dutka ezzel a népréteggel azonosul. Költőnk a tájjal való összefonódását több költeményében is variálja, aminek legforróbb kifejezését a *Magyar elégia* c. versben találjuk. Ez a romantikusan heves vallomás szinte személytelen közvetítővé fokozza le az alkotót: „(...) *Sorsom az átkom: a füzesi föld, (...) / Nincs egyebem, mit a földem adott. / Életem, kincsem, e bús magyar átok.*” A versben a magyar történelem esszenciája testesül meg: öröksége bús magyar átok, amelyet „csak azért is”, szinte büszkén vállal. A XIX. század hazafias költészete és Ady Endre magyarság-féltése visszhangzik ebben a kis lírai darabban.

Széles regiszteren szólnak a költemények. Érzések (*Fekete vér; Sejtem a párom, Szeptember*), emlékek, hangulatok (*Versek órája, Alkonyat*), társadalmi tapasztalatok (*A szesz, Hajdútanácson*), víziók (*A halál tutaján*), vallásos motívumok (*Megyek Bethániába, Krisztus éjszakája*), szerelmes vallomások (*Meotis lánya, Örök óta*) az ihletadó alkotói késztetés. S ne feledjük, egy időben a kivándorlás költőjének nevezték (*Elereszt a puszta, Hajók, ha találkoznak, A hajón stb.*). Az *Elereszt a puszta* c. versében a „*könnyes szemű bús hajdú fiúk*” bámulják a kikötő vizének fekete árját, mert itthon nem kellett a karjuk. *A hajón* szerzett szomorú emléke a különböző nemzetiségű kivándorlók összemosódó dala, hallatán „*Vad füzesekben jár valahol / Az én szomorú bihari lelkem. (...) Sírva dalolják messze valahol / Bihari lányok, hajdú legények.*”

A sorjázó versek legerősebb szólama mégis a pogány röghöz kötöttség, mint a „*magyarabb magyarság iránti nosztalgia*”,³ illetve a város szirénhangjától való félelem:

*Füzesek kósza dalosa voltam,
S a titkok fekete városa hitt.*

(...)

*Abalakomra az illat, az ének
Árad a szomorú puszta felől;
Üzenget százszor a füzesek lelke:
Vigyázz, a város lelke megöl.*

(Hívogat a puszta)

Az olvasó fülében ott cseng József Attila önmeghatározása: „*Az utca és a föld fia vagyok.*” Vagyis mindkét társadalmi réteg költői képviselőjére vállalkozott, nem állítja őket szembe egymással. Dutka egy kissé a konzervatív epigonok korszerűtlen szemléleténél ragadva tovább szövi egyik divatos témájukat, a falu és a város ellentétét. (*A tornyok imája, A táviró, Budapest, A gyárkémény dalol stb.*) Egy valóságcentrikus lírai életműben ez lehet jelentős költői téma (mondjuk, éppen József Attilánál), hiszen az urbanizáció, mint a kapitalista fejlődés szükségszerű velejárója kétségtelenül értékeket is rombol, ám a falu idilli megjelenítése tapasztalat nélküli, hamis, illuzórikus gondolkodásra vall. Mindazonáltal e könyvecske versei az előzőnél magasabb színvonalat képviselnek, még akkor is, ha Kosztolányi csak egy pár versből érezte meg az igazi poétát.⁴ Nem vette észre ugyanis sem a parnasszista mívséget, sem pedig Dutka modern szenzibilitását, ami eleve elrugaszkodás a nép-nemzeti epigonok lelki diszpozíciójától, gondolkodásmódjától és formanyelvétől. Nem elfogultsággal, de meggyőződéssel írhatta Ady néhány több eredetiséget követelő mondat után: „*A föld meg a város ama ritka könyvek közül való, amely okvetlenül dokumentumrangra jut.*”⁵

1908 más vonatkozásokban is fontos esztendő volt Dutka életében. Ekkor érkezett Nagyváradra Juhász Gyula, ekkor jelent meg az első *A Holnap* antológia, amelyben Antal Sándor szerkesztő zömmel második kötetéből vett versekkel reprezentálja. A Juhász Gyula Váradon töltött évei (1908–1911) volt költőnk életének csúcskorszaka. Világnézetileg, művészileg nyilván ösztönző hatással voltak egymásra, már csak a

³ Kumlós 1956: 256.

⁴ Kosztolányi 1908: 223. Újra közölve: Kosztolányi 1977: 306–307.

⁵ Ady: 1908: 718., ill.: Varga–Vezér 1961: 233–234.

baráti rivalizálás révén is. Ez leginkább költőnk publicisztikai munkásságában érhető tetten.⁶ Ismeretes, hogy az antológiát – néhány baráti méltatás mellett – szinte kivétel nélkül elutasító kritikák fogadták, Dutkát Ady-epigonnak bélyegezték, akárcsak 1909-ben a második kötet alkalmával. Még az olyan finom ízlésű és hallású költőtárs, mint Tóth Árpád is ezekkel a szavakkal zárta dicsérő-bíráló kritikáját: „*Dutka az értékes, de amellett fölényes hanyagságú lírikus impresszióját kelti bennem.*”⁷

2.

A négy év múlva, 1912-ben megjelent *Dutka Ákos új verseskönyve* c. gyűjtemény nem mutat konzekvens világnézeti radikalizálódást, jóllehet Nagyvárad ezekben az években a polgári fejlődés egyik bölcsője volt. A versek többsége alanyi fogantatású hangulat-líra, a firenzei emlékek melegítik az egyéni sorssal olykor lemondóan számot vető költőt.

*Bihar földje, régi nóták,
Legényidők, víg tivornyák
Adtak egy pár szép napot.
Pörbe szállva az idővel,
Magyar daccal, uri göggel
Akartam szebb holnapot.*
(Kártyavárak)

Meglepő, hogy nem vette fel *A vörös táltos* c. új Istent emlegető, új korszakot váró és sürgető költeményét sem, bizonyára nem a Singer és Wolfner Kiadó zárkózott el tőle, hiszen politikai szempontból jóval több „rizikót” hordoz *Szolgaország* c. nyíltan forradalmi költeménye, amely a kábult álomból riadó szolgálak, jobbágyok, a megcsalt milliók nevében a Munkán alapuló új jogot követel és jósol, méghozzá fenyegető háttérrel. A versnek bihari vonatkozása is van: „*Haláltáncot táncol Geszt fekete grófja*”. A *Szolgaország* kétségtelenül Ady-szuggesztíója nyomán született, még a Tisza Istvánra vonatkozó utalás is az, de nem szabad elfelejtenünk, hogy Bihar vármegye már évtizedek óta a Tiszák befolyása alatt állt, s Dutka mindig az ellenzéki 48-as Függetlenségi Párt híve volt. A könyvnek az ajánlása is Ady-reminiscencia.

⁶ Lásd erről: Papp 1976.

⁷ Tóth 1909: 664.

A negyedik ciklus a *Bihar* címet viseli. Dutka némi adys gesztussal egy kis bevezetést rögtönöz, megerősíti, amit *Lopott dal* című versében már korábban is deklarált, dalait a Pusztától, a Köröstől lopta:

*Ez a föld a hazám, betyáros, szomorú vajúdasok
rontják, de sehol sem oly szép az ősz, az alkonyat,
a füzesek magyar bánattal teli csendje, mint itt.
Engem ez a föld tanított ritmusokra.*

*Oláh hegyek iromba, vad ormán,
Fekete sziklák méhiből ömlik
Partokat tépve a szőke Körös,
Míg e kavicsos völgybe verődik...
Két partján dús úri, papi földek
Dacolnak a víz vad fodraival,
Lángbor terem ott, hol dombba szökell
Az Alföldre lenyúló büszke Bihar.*

*E föld vajúdó, nyugtalan ágyán,
Lázad a víz és iramlík a vér;
Pipázó göggel nyakas úri fajta
Isten előtt se térdepel, ha kér;
Régi betyárvér keveredett itt,
Garázda virtus az ősi erény.
Ha koldus is, de címeres úr még
Minden utolsó sárréti bölény.*

*Amerre fut a vad Körös árja,
E földön örök a régi vihar;
Dacos úrság, mint Körös a földdel,
Csatázik az idők szárnyaival;
Címert vesz az árendás fiának,
S vármegye gögje a régi marad,
Hiába irtod, akárcsak a fűzfa
A Körös iszapján újra fakad.*

*Oláh hegyek iromba, vad árja
Örvényes ágyon dacosan ömlik,
S partjain él a régi betyárság,
Szálló idővel mit se törődik.
Urak, papok földjét hiába cibálja
A víz haragos, vad fodraival,
Szállhat az idő nagyszerű szárnya,
Virtussal, borral még győzi Bihar.*

A cím csak annyit árul el, hogy a költő Biharról fog szólni, de hogy milyen megközelítésben, az majd a szöveg titka. Nos, tájversnek indul, de hamar kiderül, hogy a nyitány nem a megszokott idilli couleur locale, a *hegyek vad orma*, a *fekete sziklák* és a *partokat tépve* szintagmák az erő, sőt az erőszak képzetét társítják a folyóhoz. A Körös eredetéről szóló referenciális közlést a földrajztudomány bizonyára megerősítheti. A tájfestő aspektus mintegy mellékesen társadalmi dimenzióba vált: dús úri, papi földek fekszenek a folyó két partján, ami valós földbirtokviszonyokra utal. Emblematisus jellemzés következik: a szőlők a bihari dombokon lángbort teremnek. A kissé patetikus szóösszetétel természetesen többet jelez, mint a bor maligánfokát, minőségét: áthallással a szellemre, az emberi mentalitásra vonatkozik, amit a *büszke* jelző megerősít. A második versszak e jelző jelentéstartalmát bontja ki, szerkezetileg tehát folyamatos a vonalvezetés. A víz és a vér egylényegűségét tételezi, de ez csak panteista sugallat, mert a két életfenntartó folyadék biokémiai összetételét és élettani funkcióját tekintve távol áll egymástól. „*Talán anyai dédapám örökségeképpen, aki Bihar vármegye főorvosa volt, hittem a természet rejtett erőiben, a fűvek, fák titkaiban, az állatok küzdelmes sorsával közös emberi sors kozmikus egységében*” – írja később.⁸ A versszak utolsó négy sorában a bihari jellem történelmi meghatározását kapjuk. Betyárvirtus, dac, büszkeség e nép ősi erénye. A betyár itt nem bünözőt, hanem afféle öntörvényű pusztai csínytevőt jelent, aki csak a gazdagok tulajdonához nyúl. (Ehhez a szóhasználatához hozzájárulhatott Vitális Imre, az utolsó bihari betyár halállal végződő üldözésének emléke 1910-ben, amelyről a váradi lapok részletesen beszámoltak.) Nagyon szerencsés a *sárréti bölény* szintagma: a bölény az erő szimbóluma, ugyanakkor kiháló állatfaj. A Sárrét pedig egy pár évtizede eltűnt, lecsapolták. Időtlen minden, örök a vihar s a vármegye gögje, tehát természet és társadalom változatlan. Ez is a lírai beszélő szövege, de nem közlés, leírás, hanem szubjektív ítélet.

⁸ Dutka 1955: 200.

Kérdés, hogy a beszélő e történelmi múlttal, szereppel azonosul vagy elhatárolódik tőle? A válasz nem egyértelmű: úgy tűnik fel, hogy az elégedetlenség szólal meg a szálló idővel való nemtörődömség miatt. Ezt látszik igazolni egy későbbi vers csaknem azonos frazeológiája:

*Aludt a város. Oláh hegyi dajka:
A Körös dudolt egy régi-régi dalt,
Világtól, gondtól, gondolattól békén
Bihar nyújtózott zsíros televényén:
Szálló időről tudni sem akart.
(Beszélgetés egy halott magyarral)*

De akkor mit kezdünk az utolsó patetikus sorral? Ebből ugyanaz a büszkeség árad, mint amit a költő a táj lelkeségének tart. A reális történelmi számvetést tehát egy kis romantikus szimpátia kíséri. Mintha csak Adyt hallanánk: „*Vállalom, ami sorsom, / Vállalom, ami átkom, / Vétkeimet nagybüszkén / Bíborba öltöztetem, / S magyar bűnnél nincsen szebb / A világon.*” (*Magyar vétkek bíborban*)

A kötetet a helyi udvarias reflexikon kívül mindössze négy fővárosi lap vette tudomásul mérsékelt elismeréssel. A lényegét alighanem a korán elhalt debreceni kritikus fogalmazta meg: „...*önkéntelenül és igazán lyra. (És mégsem úgy, ahogy egy szomjú-ságra iszunk.)*”⁹ Vagyis színvonalas, de újdonságot nem teremtő költészet a Dutkáé, ő Ady, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Juhász Gyula mögött jár. De nem méltatlan hozzájuk *Az yperni Krisztus előtt* (1915) c. kis kötetével sem, amellyel a háború borzalmainak és békevágyának adott kifejezést több maradandó verssel. Két sorát, a háborút a nemzeti virtus alkalmának tekintő, hősködő konzervatív költőknek szóló üzenetét sokat idézték: „*Hárfán orkánok trombitáját / zengesse más. Költőnek nem szabad.*” Vagyis háborúban hallgatnak a Múzsák, legalább is, ha humanista érzelműek.

Az *Ismerlek Caesar* (1917) a „népe temetőjén virrasztó” poétát revelálja tragikus szerepben. Egy-két verset átvett az előző kötetből, például az *Ének a Naphoz* címűt, amelyben magát „*Pusztád szerelmes papjának*” nevezi. Véres víziók (a kórházablakból véres, pólás félkarok nyúlnak ki, a katonavonat kanyargó, élő vérfolyam stb.) gyötrik (*Dalol az utca*). A címadó vers azt a humanista ethoszt hirdeti, hogy az Embert meg lehet ölni, de legyőzni nem! Mert – a Bibliát idézi – „*Ki fegyvert ránt, az fegy-*

⁹ Várady 1913: 148.

verrel vész el.” (Végzeted, ó, ember...) A „szörnyű kor véres szívű költője” azonban a nemes helyi hagyományokra is képes figyelni, egy szép ódával ünnepli Arany Jánost, a bihari hajdúság nagy költőjét születésének 100. évfordulóján (Arany). Nostalgiaival gondol a háború előtti Nagyváradra, a „lázak városára”, amely most lámpátlan, s „A dombokon túl sötétlő Bihar / Elárvult síkján bús halotti csend ül...” (Lámpátlan esték). A háború egyik tragikus emberi mozzanatára, a párjuk vesztett lányok és asszonyok szomorú magányára is bihari motívumokkal emlékeztet:

*Biharban nem zeng víg farsangi nóta,
Biharban nincs már tarka pántlika,
S mit ér a kincses szent kalászu róna,
Ha árvaságba hervad Eszter s Mária.
(Ezer szerelmes lány hív téged, Élet...)*

Megjósolja – Dózsa György példáján –, hogy a háború forradalmat érlel. Egykor „*Jobbágyok ezre gyűlt a vén Biharba*”, Dózsa György félelmetes, éhes serege, s a parasztkirály most újra kísért (*Szentgyörgynapi legenda*). Egy nagyobb kompozícióban Nagyvárad egyik haladó gondolkodású alakjának, a Tisza-párti képviselő Várady Zsigmondnak, a „*vívódó magyar Hamletnek*” állít emléket, a magyar sors „baljós fordulóján”. Várady eszmei építménye – legyen az ember: Ember és magyar – összeomlott, ő maga megtört reménnyel eldobta életét, a kérdés újra az: „*Lehet-e az ember Ember és magyar?*” A költemény mintegy előlege annak az öregkori lírai számvetésnek, amely Dutka nemzedékének nagyváradi szellemi tevékenységét idézi nosztalgikusan. A kötetet egy szonettel zárja, amely a költő egyik legrokonszenvesebb önportréja, nehéz küldetésének, bihari kötődésének hősiek vállalása, egyúttal hely, mű és személyiség meghatározó összefüggésének szimbolikus szintézise. Így beszél íróasztalához:

(...)
*Kisváros odván állunk szent viharban,
Gazdádna már e nehéz sors jutott,
Új ritmust verni lenn a vén Biharban,
Jobb fészket adni néked sem tudok.
(...)*
Álljunk halálíg énekelve....
(Beszélgetés az asztalommal)

*Dutka Ákos 1917-ben. A képet a holnapos költőnő, Miklós Jutka készítette
Nagyváradon. (Petőfi Irodalmi Múzeum fotótára. Leltári szám: F.4827)*

3.

Dutka Nagyváradon az őszirózsás forradalom kitörését lelkesen fogadta, aktívan szolgálta és verssel köszöntötte (*Üdvözlégy Nép, A köztársaság köszöntője*). Még 1918 novemberében meghívták a Külügyminisztérium sajtóosztályára előadónak. E hónapok budapesti szereplését nem tudjuk részletesen nyomon követni, de egy nagy verse arról árulkodik, hogy mind a vörös-, mind a fehérterroztól megundorodva¹⁰ visszavonult a nyilvánosságtól, költészete is elapadt. Rövidesen tagja lett a Bihar Megyeiek és Nagyváradiak Szövetségének, s a szövetség kiadványában (Bihari Lant, 1920) ő nyitja a sort négy költeménnyel (*Haza kell mennem; Levél a váradi bodegába; Arany I–II.*) Új verseskönyve csak 17 év múlva, 1934-ben látott napvilágot. *A Cédrusfa csellón* régi és új verseket markol egybe. Tematikai regisztere lényegesen nem bővült, hangja – Hevesi András pontos jellemzésével – a bánatos lázadásé.¹¹ Az emlék érzelmi tartományában fogannak az ars poetica-szerű önportrék, amelyek mindig hangsúlyozzák a bihari indíttatást, a táj és a szellem sorsszerű, determináló erejét:

*Szívemben zeng örök ritmusával
az ének, mire tanított Bihar,
melynek mélyén gyászdobon zenél
a magyar Vihar.*

(Szűz ormok felé)

Valósággal ömlenek a „bihari versek”, ideértve a Nagyváradot irodalomtörténeti távlatból glorifikáló darabokat, középpontjukban Ady és Juhász Gyula „szittya lángot vető,” „messze fényű” titáni alakjával. (*Várad, Levél a váradi bodegába, Haza az ifjúságba, Haza kell mennem, Bihari ember szüreti nótája, Hagyjátok Adyt stb.*) *Az én hazám* ugyanazt a magyar fájdalmat fejezi ki, mint a Várad elvesztésén kesergő versek.

*Anyám porával szentelt drága rög
elveszhetél száz árulás között,
eltéphetett a földrázó vihar;
nekem hazám mégis te vagy, Bihar.*

¹⁰ Lásd *Hallgassatok varjak!* c. versét. (Megjelent: Magyar Szó, 1919. október 19. 1. A vers önálló kötetbe nem került be.) Ilyen sorok szerepelnek benne: „Fehér dögkeselyűk keringnek az égen, / Vad vörös sakálók bujdosnak az éjben.” (Kiemelés tőlem: B. E.)

¹¹ Hevesi 1934: 454–455.

„Haza. Mi hát a hazád?” – teszi fel a költőinek nem mondható kérdést, és megfelelő költői módon:

*Egy sír, egy dal, egy rokkant régi ház,
hova lelkedben mindig haza jársz,
éjféli órán, ami átnyíllal:
életed, multad – ez a szó: Bihar.*

Új motívum az *Avatás* c. költeményben az enervált lemondás helyett a történelmi hivatkozás és az célképzetre irányuló akarat:

(...)
*Ahol Kazinczy lelke megfogant,
a szabad hajdúkkal vérzett Bocskay,
hol vért hullatott száz zordon vihar,
e föld a jövőre terhes méhe már
egy ezredéve s ránk örökbe száll
a magyar hínár: a bánatos Bihar.*

(...)
*nekünk megállni sohasem szabad,
vezess bennünket szárnyas Gondolat!*

(...)

Dutkát a trianoni békediktátum tehát nemcsak magyar voltában, hanem személyében, bihari önérzetében is megsebezte, ezért enged hangot az irredentizmusnak. Ettől kezdve költészetének erős vonulata az elveszett Erdély, főleg Nagyvárad idézése. Bizonyosan a nemzeti fájdalomból ered az is, hogy elfogadta a Petőfi Társaság meghívását és konzervatív fórumokon publikált. (Magyar Szemle, Új Idők stb.) Nem sűrűn, de azért egy-egy költeménnyel jelezte, hogy ott áll a vártán. Ezt a szóhasználatot részint önmegjelenítő személyessége, részint néhány ismert – de kötetbe nem került – költeménye is indokolja (*Erdély, Örök magyar hiszekegy, Tanácsos úr* stb.). A szocialista időszakban ezek szóba sem jöhettek, nyilván másokkal együtt. Ezért lenne üdvös végre egy Dutka-monográfia, és verseinek összegyűjtése.¹² Életútjának ehhez

¹² Papp János tervezte, de valamilyen okból nem készült el vele.

a szakaszához tartozik, hogy a német megszállás után visszavonult Máriaremetére, s csak 1953-ban, nyolc év némaság után hallatott magáról.¹³

4.

Egy irodalomtörténeti félreértés vezette vissza az irodalomba 1953-ban. Földessy Gyula egy Dutka-verset tévesen Adynak tulajdonított, ezért az idős költő kénytelen volt megszólalni.¹⁴ S ha már jelentkezett, felkérlik (vagy felajánlja?) regényes korrajzát a Magvető Kiadónak, amely 1955-ben kerül a könyvpiacra *A Holnap városa* címen. Noha regényes emlékezés, de nem hamisítja meg a valóságot – hangsúlyozza Bölöni György a könyv előszavában. Ez a prózai műve mintegy epikai hitelt kölcsönöz bihari lírájának és nagyszámú Adyt reprezentáló költeményének. 1955-ben baráti buzgókodás nyomán rotaprint eljárással egy kis gyűjteménye is megjelent 60 példányban. Néhány jelentős költemény (többek között egy satíra) új színekkel gazdagítja Dutka költői palettáját, a prímet a kb. negyven virágének viszi. 1957-ben végre egy verseskötettel rukkolt ki. *A Félévszázad viharában* szinte visszhangtalanul maradt a forradalom leverése utáni szellemi bénultságban, pedig fontos helye van a Dutka-életműben, hiszen 50 éves munkásságából ad bő hosszmetsetet, jóllehet szót emelhetnénk a válogatás és szerkesztés hanyagsága ellen. *A Bihari föld*¹⁵ mindenesetre kulcsvers nemcsak témánk, de a teljes Dutka-jelenség szempontjából:

*Orromba még a szántás drága gőze,
Ötven éve hordom. Szívemben dobog
A föld, amelyből vétetett a vérem:
Bihari homok.*

*Álomváram mind belőled gyúrtam,
Ami jóság bennem azóta is él,
Sohsem felejtett ősi földön termett
Bihari kenyér.*

¹³ Halasi 1959: 274.

¹⁴ Dutka 1953: 4.

¹⁵ A költemény első megjelenési helye: Budapesti Szemle, 1936. november (243. kötet 708. sz.) 240.

*Emléimnek mámoros ködében,
Szavaimban ami még ma is dalol:
A száldobágyi vegyigéken termett
Bihari bor.*

*Ami megmaradt még régi otthonomból,
Bármily gaz a világ s bármilyen bolond,
Két ölnyi föld, hol apám pora nyugszik:
Bihari domb.*

A fiatal Dutka verset írt *Szántanak* címen, hihető tehát, hogy a szántás utáni föld sajátos kipárolgásának visszatérő szaga Bihart asszociálja, mint annak a bizonyos családi süteménynek az illata Marcel Proustot *Az eltűnt idő nyomában* c. regényére inspirálta. Szenzuális élmény a versindató helyzet, amely a földhöz (bihari homok), mint az ókori filozófusok egyik feltételezett őseleméhez (arkhé) kötődik. De túl az ontológiai magyarázóelven a föld szó szimbólum is egyben, a hazát vagy a szűkebb hazát jelképezi, amely a költő számára Bihar. Jelképek világában járunk továbbra is: a kenyér és a bor szintén ókori, bibliai jelkép, vallási méltósága van. A túlságosan elvont teológiai magyarázatok helyett (a kenyér Jézus teste, a bor Jézus vére) köznapibb jelentést vélünk a vers szövegéből kiolvasni: a kenyér az élet feltétele, a bor a szellem spiritusza. A negyedik versszak érzelmileg feldúsított fokozás, visszatérés a föld képzetéhez.

1965-ben ismét a Magvető vállalkozott a 84 éves költő új verseinek kötetbe foglalására. *A vénség balladája* c. kötetet bevezető *Ajánlás*-a utolsó verseket emleget, nem véletlen tehát, hogy a búcsú, magas korának emlegetése, az emlékezés, a rokonszenvesen szerény számvetés dominál a tematikai rangsorban. Külön ciklust kap Magda, *A Holnap* és *Várad* (*Üljünk be a Müllerájba, Ady Endre nyolcvanadik születésnapjára, Juhász Gyulának* stb.). Az „álarctalan ember” önképe szerény, de büszke és magabiztos, mert megőrizte emberségét: „*Bihar víg tornák / bágyadt maradéka, / isten és az ördög / talányos játéka, / hősnek kevés voltál, / korodnak meg túl sok...*” Életösszegző költeménye mintha csak Pál apostol szavaiból merítene ösztönző ihletet: „*Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam.*”

(...)

*Élek! Mert a becsület megtartott,
Nem tört meg az idő, bárhogy is kavargott.
Biharban születtem, füzesek hűs árnyán,
Korán megtanultam koldusan és árván
Megmaradni híven bihari legénynek,
Nádas odván fénylő, suhanó mesének...*

(...)

1966-ban Papp János gondozásában szerkesztett versválogatás hagyta el a nyomdát *A Holnaptól Remetéig* címen. Ebben több az új darab, a nagy kort megélt költő utolsó alkotásainak fő témája az emberség próbája, s külön fejezetet alkot a *Várad emlékezete* c. ciklus. De a magyarság sorsa is foglalkoztatja (*Halljátok fiatalok*). Öntudattal, de szerényen jelöli ki a maga helyét a magyar irodalmi fejlődésben:

*Biharban gyúlt égi fáklya voltam
Ifjúságom hangos, harcos hajnalán,
A Napnak mindig új himnuszt daloltam,
Most is szeretnék, éltem alkonyán.*

(A Nap felé)

Megérte még, hogy hivatásos könyvkiadó kiadta válogatott verseinek egy nagyobb gyűjteményét. *A kallódó dallamok* (1970) egy tendenciózusan redukcióval szerkesztett gyűjtemény, főleg a költő magyarság-verseit és bihari vallomásait mellőzi, ráadásul meghamisítva közöl néhány korábbi szöveget. Az a néhány új vers, amely itt napvilágot látott, nem gazdagítja lényeges vonásokkal az immár 90 éves „bihari legény” életművét.

5.

Joggal írta Juhász Gyula 1910-ben „... a körösparti tájnak par excellence poétája ez a Dutka Ákos, akár Petelei István Erdélynek vagy Tömörkény István Szegednek. Senki ennek a földnek és városnak sajátos, egyben lírai couleur locale-ját, helyi tónusát oly finom, oly művészi erővel nem látta és nem érezte, mint éppen a hálátlanság-

gal és félreismertséggel még mindig küzdő Dutka Ákos.”¹⁶ Talán csak Sinka István és Erdélyi József, illetve a prózáírók közül Szabó Pál fejezte ki olyan intenzitással bihari kötődését, mint ő. Sinka balladái mélyebben gyökereznek a bihari társadalmi televényben, a népsors folklórrá nemesedett hagyományáiban, a népnyelvben. Dutka szülőföld-vallomásai olykor lehetnének tárgyiasabban motiváltak, kevésbé retorikusak, de kétség nem férhet hozzá, hogy a bihari téma nála sem csupán a „sötét Bihar” fényesítése, a provinciális szükségletet vagy az irredenta elvárást kielégítő öncélú kultusz ápolása, hanem őszinte, megélt sorsélmény, egy magyarságcentrikus értékszemlélet horizontális kitágítása. Ezt a latensen meglévő értéket kötelességünk felszínre hozni, és a többi bihari költő (Nadányi Zoltán, Nagy András, Emőd Tamás, Barsi Dénes, Költő Nagy Imre) mellé állítani.

Irodalom

ADY Endre

1908 A föld meg a város. Dutka Ákos verses könyve, *Nyugat*, 1908. júl. 1. (I. évf. 12–13. szám) 718–719.

BAKÓ Endre

2008 *Ady Endre és Dutka Ákos. – Egy irodalmi barátság természetrajzához.* In: Rejtett vízjelek. Debrecen. 9–34.

DUTKA Ákos

1953 Fiatalok még itt vagyok... *Irodalmi Újság*, 1953. aug. 1. (IV. évf. 16. sz.) 4.

1955 *A Holnap városa.* Bp.

HALASI Andor

1959 Utószó. In: Dutka Ákos: *A nagy kaland – Regényes korrajz a kivándorlás idejéből.* Bp. 273–283.

HEVESI András

1934 A „Holnap” veteránja. *Nyugat*, 1934. ápr. 16. (XXVII. évf. 8. sz.) 454–455.

JUHÁSZ Gyula

1968 *Prózai írások 1898–1917.* (Juhász Gyula összes művei; 5.) Bp.

KOMLÓS Aladár

1956 *Tegnap és ma.* Bp.

¹⁶ Juhász 1968: 355–356.

KOSZTOLÁNYI Dezső

1908 A föld meg a város. *A Hét*, 1908. április 5. (XIX. évf. 14. szám) 223.

1977 Dutka Ákos. In: Réz Pál (szerk.): *Egy ég alatt*, Bp. 306–307.

PAPP János

1976 *Dutka Ákos nagyváradai publicisztikája*. Békéscsaba

SZERB Antal

1961 *A varázsló eltöri pálcáját*. Bp.

TÓTH Árpád

1909 A Holnap új könyvéről. *Nyugat*, 1909. jún. 16. (II. évf. 12. sz.) 664.

VÁRADY István

1913 Dutka Ákos új verseskönyve. *Nyugat*, 1913. jan. 16. (VI. évf. 2. szám) 148.

VARGA József – VEZÉR Erzsébet (szerk.)

1961 *Ady Endre az irodalomról*. Bp.

Endre Bakó

“Remaining a faithful folk from Bihar” – Ákos Dutka and his homeland

Ákos Dutka was a friend and a fellow in struggle of Endre Ady, and one of the editors of “Tomorrow” (“A Holnap”) anthologies (1908, 1909) together with Gyula Juhász. He learned much from Ady, although he was quite different: a gentle poet desiring peace, a hard-working man with a single loved one (his poems addressed to Magda are particularly beautiful confessions of love). His subtle and sophisticated poetry features the marks of Impressionism and it is closely related to the poetry of Mihály Babits and especially Gyula Juhász; poems criticising the underdeveloped Feudal state aren't contradictory with this. In 1918 he moved to Budapest, and the central topic of his poetry became the loss of Transylvania, and particularly the reminiscence of Nagyvárad and Bihar. The main topics of the elderly poet's last artworks are the memories of Ady and the “Tomorrow” anthologies. No-one among Hungarian poets, neither István Sinka, nor József Erdélyi emphasized his relationship with Bihar so intensively as him. Besides his unique self-awareness as an artist this is also a significant part of his identity.

